

УДК 340.1

М. В. ПАМПУРА,

кандидат юридичних наук,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Розкрито сутність і зміст поняття «трансформаційний процес». Розглянуто основні ознаки та особливості процесу політичної трансформації, проаналізовано його співвідношення з іншими формами політичного процесу. Визначено структуру трансформаційного процесу, охарактеризовано його основні складові.

Ключові слова: трансформація, політичний процес, політичний розвиток, модернізація, демократизація, транзит.

Pampura, M.V. (2016), "Content and features of the structure of the modern transformational process" ["Zmist ta osoblyvosti struktury suchasnoho transformatsiinoho protsesu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 38–42.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної науки є аналіз існуючих форм соціальних змін, характерною рисою яких стає поява нових якостей взаємодії політичної системи і зовнішнього середовища. Проблеми диференціації різних форм політичного процесу, в тому числі й політичного розвитку, спричинили появу цілої низки наукових категорій, що визначають ті або інші стани політичного життя, за яких відбувається зміна політичної системи суспільства. Динаміка політичних процесів аналізується за допомогою таких термінів, як «політичний розвиток», «модернізація», «демократизація», «демократичний транзит» та ін. Це пов'язано насамперед із тим, що поняття політичних змін є достатньо широким – воно містить різноманіття основних взаємозалежних та взаємопов'язаних форм соціально-політичної динаміки, які характеризуються різними темпами і глибиною змін тих чи інших структур, інститутів, а також самого характеру функціонування політичної системи, та, найчастіше, виявляється безпосередньо спрямованим на вироблення нових форм діяльності, пов'язаних з адаптацією політичної системи до мінливих умов і вимог сучасного суспільства.

Стан дослідження. Політичні процеси та форми їх розвитку в сучасній науковій думці досліджувались такими видатними вченими, як З. Бжезінський, С. Гантінгтон, Д. Гелд, Г. О'Доннел, А. Пшеворський, Д. Растоу, Е. Тоффлер, Ф. Шміттер, П. Штомпка та ін. Значний внесок у розвиток теорії політичних процесів щодо посттоталітарних країн зробили такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як С. Бабенко, В. Гельман, Є. Головаха, В. Горбатенко, Т. Загороднюк, Т. Заславська, Е. Ковтуненко, В. Колісник, О. Куценко, М. Михальченко, Н. Паніна, М. Шульга, В. Ядов та ін. Проте, незважаючи

на велику кількість наукових досліджень у цій сфері, все ще залишаються без відповіді питання щодо сутності і змісту, форм та специфіки внутрішньої структури сучасних соціально-політичних трансформацій, що й зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є дослідження категорії процесу трансформації, що передбачає визначення сутності і змісту поняття «трансформаційний процес», характеристику основних ознак та особливостей структури процесу політичної трансформації як динамічного елемента сучасної державно-правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Однією з форм розвитку політичного процесу є трансформація – набуття політичною системою нових рис, зміна політичних стандартів і цінностей; радикальні структурні зміни, спрямовані на досягнення якісно нового стану системи [1, с. 241]; процес істотної зміни умов і механізмів функціонування політичної системи в цілому або її окремих частин, що приводять до виникнення нових форм політичних організацій та інститутів, до зміни форм державного правління або політичного режиму [2].

Основним змістом трансформаційного процесу є якісна й комплексна зміна структури та функціонування політичної системи суспільства, його динаміка й результативність залежать від здатності політичних інститутів та основних політичних акторів реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. Політична трансформація являє собою відбиття спроможності політичної системи адаптуватися до нових соціальних вимог, підтримувати раціональні традиційні структури, а також створювати нові інститути, що забезпечують оптимізацію механізмів «зворотного зв'язку» між владою і громадянами [3, с. 24]. Таким чином, політична трансформація

може бути визначена як процес кардинальних змін характеру, структури й механізмів функціонування політичної системи, спрямований на досягнення якісно нового стану системи – її інституціональної сфери, а також норм, цінностей та моделей політичної поведінки.

Політична трансформація відбувається складно і супроводжується кардинальними змінами характеру взаємовідносин між державою та громадянським суспільством, конфліктом політичних та моральних цінностей, особливо в перехідні періоди. Сучасні дослідники підкреслюють, що політична трансформація є саморегульованим і самокерованим процесом, вільним від жорсткої концептуальної спрямованості, характерної для проектів політичної модернізації [4, с. 19–20]. Тож трансформацію політичних режимів необхідно відмежовувати від суміжних, але не тотожних категорій «модернізація» і «демократизація» політичних режимів. Під політичною модернізацією розуміють процес оновлення інститутів політичної системи, а також зміна характеру політичних відносин [1, с. 152]; надання політичній системі сучасного вигляду, перетворення відповідно до сучасних критеріїв і вимог [5, с. 99]. На відміну від трансформації модернізація не пов'язана з корінними змінами об'єкта, але зазвичай спричиняє зміни в характері політичних відносин, реалізованих у межах політичної системи, вона може бути спрямована на вдосконалення його структурно-функціональної або управлінської організації. Таким чином, під політичною модернізацією слід розуміти зростання здатності політичної системи адаптуватися до нових зразків соціальних цілей і створювати нові види інститутів, що забезпечують поступальний соціальний розвиток [6, с. 174].

Що ж стосується демократизації, то вона являє собою певну спрямованість політичного процесу, що характеризується розширенням політичних прав і свобод громадян, політичним та ідеологічним плюралізмом, збільшенням форм участі населення у політичному житті, децентралізацією державної влади, реалізацією принципу розподілу влади, розбудовою громадянського суспільства тощо [1, с. 83–84; 5, с. 49–50]. Таким чином, категорія «демократизація», як і категорія «демократичний транзит», акцентує увагу на змінах у функціонуванні політичних систем, що спрямовані на розбудову демократичного політичного режиму, тобто відбиває ті зміни, які відбуваються в період між розпадом авторитарного режиму і забезпеченням верховенства демократичних принципів реалізації влади. Поняття «трансформа-

ція» також відбиває поступові сутнісні зміни у функціонуванні політичної системи, проте, на відміну від цих категорій, не передбачає заданих, лінійних змін. Трансформація не передбачає обов'язкової наявності вектора змін – вона може бути прогресивною, регресивною, а може мати складний (нелінійний) характер. Головне в трансформації – саме перетворення форм і змісту політичного життя, його інституціональної сфери, норм, цінностей, моделей політичної поведінки [1, с. 241]. Відмінною рисою політичного трансформаційного процесу є зміна структури та всіх ключових елементів політичної системи: політичних інститутів, політичних норм, стратегій політичних акторів, типу легітимності, політичної свідомості і політичної культури суспільства [7, с. 286–287].

Таким чином, більшість існуючих у сучасній науковій літературі категорій, що мають відбивати динаміку розвитку соціальних і політичних систем, належним чином не розкривають реальне різноманіття, складність і багатомірність процесів, які відбуваються в сучасній державно-правовій дійсності. Найбільш продуктивним для аналізу змісту й особливостей сучасних політичних процесів уявляється використання категорії «трансформаційний процес»: ця категорія є нейтральною стосовно оцінки динаміки та напрямків суспільного процесу і, не маючи зайвого ідеологічного навантаження, дозволяє більш адекватно проаналізувати основні чинники, що впливають на характер перебігу політичних процесів, з огляду на їх варіативність і можливу непослідовність, виявити основні тенденції змін у політичній системі, визначивши, зокрема, можливі напрямки змін у взаєминах держави і громадянського суспільства, а також особливості розвитку правосвідомості та правової культури населення.

Політична трансформація базується на трансформаційній активності, що охоплює всі соціально значущі дії, які відбивають реакції індивідів, організацій, груп на зміну інституціональних умов їх життєдіяльності, статусів, прав і можливостей та, у свою чергу, змінюють ці умови. Як зазначає М. Михальченко, внаслідок політичної трансформації відбуваються зміни в соціальній, економічній та духовній структурах суспільства, які своєю чергою можуть або динамізувати або гальмувати політичні зміни [8, с. 667]. При цьому політична трансформація може розглядатися як процес стадіальний, хоча й не безперервний. Так, у довідковій літературі суспільні трансформації визначаються як процеси, що у своєму розвитку проходять кілька послідовних стадій: 1) оцінку існуючого стану

суспільства як системно-кризового; 2) соціальну діагностику, тобто неупереджену, об'єктивну характеристику можливостей та шляхів виходу з кризової ситуації; 3) демонтаж старої системи, ліквідацію її елементів, що не відповідають світовому рівню суспільного розвитку та його тенденціям; 4) нове самовизначення суспільства, висування та обґрунтування шляхів його подальшого розвитку [9, с. 453–454].

У межах класичної концепції модернізації Д. Растоу виокремлював три основні етапи (фази) цього процесу: підготовчу фазу (розширення демократичних свобод), фазу прийняття рішень (визначення курсу на демократичні перетворення), фазу звання (закріплення демократичних цінностей, інститутів та процедур) [10, с. 10].

Аналізуючи процеси демократизації політичних систем, С. Гантінгтон визначав такі базові стадії політичного розвитку: раціоналізацію влади, диференціацію соціальних, державних та громадських структур; підвищення рівня політичної участі [11, с. 109]. До основних напрямків політичного розвитку дослідник відносив: трансформацію (за якою перехід до демократії здійснюється сильним урядом, що відіграє головну роль у політичному процесі); заміну (що характеризується повним розривом з минулим і сходженням старої еліти з політичної арени); заміщення (за яким демократизація здійснюється під час спільних дій уряду і опозиції) [11, с. 165].

Трансформаційна модель, запропонована Г. О'Доннелом та Ф. Шміттером, передбачає три основні фази:

1) лібералізацію, що забезпечує процес інституціоналізації демократичних прав і свобод у умовах існування старого владного апарату;

2) демократизацію, в межах якої за допомогою виборів та інших демократичних механізмів відбувається зміна структури політичної системи;

3) ресоціалізацію, зміст якої становить завоювання громадянами демократичних норм, цінностей та моделей поведінки, а також сприйняття нових інститутів демократичної політичної системи. При цьому дослідники звертають увагу на можливість виникнення альтернативних, більш складних, нелінійних варіантів посттоталітарної трансформації. Так, зокрема, крім переходу до демократії, вчені виокремлюють і можливість виникнення неконсолідованої демократії (що характеризується неусталеністю демократичних інститутів і цінностей) та різного роду гібридних режимів (що поєднують у собі елементи демократичних та авторитарних режимів) [12], які стають основою для ви-

никнення великої кількості варіантів політичної трансформації [13, с. 45].

У свою чергу, В. Гельман визначає загальну логіку будь-якої трансформації політичної системи таким чином:

1) дестабілізація старої політичної системи;
2) нерівноважний стан політичної системи, за яким старі інститути вже зруйновані, а нові ще не створені;

3) конституювання нової політичної системи;
4) відносна консолідація політичної системи [14, с. 20–21].

Спираючись на досвід посттоталітарної трансформації низки країн Східної Європи, О. Данілов пропонує виділяти такі стадії трансформаційного процесу: 1) переоцінка існуючого стану суспільства та оцінка змісту і масштабів кризи, що має системний характер; 2) соціальна діагностика, тобто неупереджена, об'єктивна характеристика сучасного стану, можливостей і шляхів виходу із кризової ситуації; 3) демонтаж старої системи, ліквідація її очевидних невідповідностей досягнутому рівню суспільного розвитку та його тенденціям; 4) нове самовизначення суспільства, пропозиції та обґрунтування шляхів подальшого розвитку [15, с. 10–11]. На думку О. Бродовської, трансформація може бути розглянута як процес, що складається з трьох взаємопов'язаних напрямків: інноваційного (пов'язаного зі створенням нових, більш ефективних елементів системи), традиційного (що стабілізує, обмежує радикальні перетворення) та дисфункціонального (знищення елементів старої системи та, як наслідок, дезорганізація життєдіяльності суспільства) [3, с. 34].

Найбільш змістовний, на наш погляд, аналіз структури політичної трансформації як динамічного елементу сучасної державно-правової дійсності дає М. Тірських, який пропонує оригінальну модель трансформації політичних режимів, що складається з трьох основних етапів (під якими автор розуміє окремих часовий проміжок існування політичного режиму, що характеризується спільністю процесів, котрі відбуваються у ньому), в межах яких, у свою чергу, виокремлюються чотири стадії трансформаційного процесу [16, с. 17]. На підставі «концепції зовнішніх змін» і з урахуванням аналізу конкретних історичних прикладів трансформації режимів дослідник виділяє:

1) передорганізаційний етап (етап формування передумов майбутньої трансформації та створення умов для її реалізації);

2) організаційний етап (етап здійснення інституціональних і функціональних перетворень,

створення стійкої системи методів державного управління в межах нового режиму);

3) посторганізаційний етап (етап соціалізації нового політичного режиму та його подальшого функціонування).

У межах зазначених етапів трансформації автор пропонує виділяти: 1) стадію деформації існуючого політичного режиму, під час якої відбуваються швидкоплинні процеси з ліквідації найбільш очевидних протиріч в інституціональній, функціональній, ідеологічній та інших сферах; 2) стадію функціональних перетворень, коли відбувається створення нової ідеологічної основи політичного режиму, визначаються ті методи, за допомогою яких повинно здійснюватися політичне управління; 3) стадію інституціоналізації політичного режиму, під час якої створюються та легітимізуються основні інститути, що є обов'язковими для даного режиму; 4) стадію соціалізації політичного режиму, під час якої формується певна суспільна думка й суспільна позиція з приводу перетворень, що відбуваються, а також триває подальше усталення політичного режиму, тобто усвідомлення суспільством сформованого режиму як певної норми суспільно-політичного життя країни. При цьому стадію деформації режиму, на думку дослідника, слід відносити до передорганізаційного етапу трансформаційного процесу, стадії функціональних перетворень та інституціоналізації режиму становлять організаційний етап трансформації, а стадія соціалізації має розглядатися як ключова складова посторганізаційного етапу трансформації [16, с. 17–18].

Висновки. Отже, політична трансформація може бути визначена як процес кардинальних

змін характеру, структури й механізмів функціонування політичної системи, спрямований на досягнення якісно нового стану системи – її інституціональної сфери, а також норм, цінностей та моделей політичної поведінки. Основним змістом трансформаційного процесу є якісна й комплексна зміна структури і функціонування політичної системи суспільства, динаміка й результативність якого залежить від здатності політичних інститутів та основних політичних представників реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. Результативність трансформації, як процесу, що відбувається на інституційному, ціннісному та поведінковому рівнях, зумовлюється характером, напрямком та інтенсивністю змін політичної системи, а також ступенем поєднання та збалансованості інституційних та соціокультурних сторін перетворення. При цьому політична трансформація має розглядатися як стадійний процес, що складається з таких основних послідовних стадій: стадії формування передумов трансформації системи відповідно до нових вимог суспільно-політичного життя, деформації існуючої системи; стадії безпосередніх змін, комплексних інституційних і функціональних перетворень структури політичної системи та стадії закріплення нових інститутів, процедур, цінностей і моделей поведінки у політичній та правовій культурі суспільства. Виділення основних стадій трансформаційного процесу дає можливість більш точно підійти до аналізу змін, що відбуваються в політичних системах, установити та проаналізувати основні механізми сучасних трансформаційних процесів.

Список використаних джерел

1. Новейший политологический словарь / авт.-сост. Д. Е. Погорельц, В. Ю. Фесенко, К. В. Филиппов. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 318 с.
2. Санжаревский И. И. Трансформация политическая // Политическая наука слов.-справ. : [мультимедий. учеб.-метод. пособие] [Электронный ресурс] / авт. и сост. И. И. Санжаревский. – Изд. 6-е, испр. и доп. – 2015. – Т (буква). – Режим доступа: http://www.glos.virmk.ru/01_t.htm.
3. Бродовская Е. В. Трансформация политической системы современного российского общества: институциональные и социокультурные составляющие : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.02 / Бродовская Елена Викторовна. – Тула, 2008. – 62 с.
4. Шаповаленко М. В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции : монография / М. В. Шаповаленко. – Харьков : Изд-во Харьков. нац. ун-та внутр. дел, 2007. – 340 с.
5. Политологический словарь / по общ. ред. В. И. Астаховой и Н. И. Панова. – Харьков : Прапор, 1997. – 199 с.
6. Балута Т. Політична модернізація України в процесі сучасної трансформації [Електронний ресурс] / Балута Тетяна // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2015. – № 2 (222). – С. 171–180. – Режим доступу до збірника: [http://n-visnik.oneu.edu.ua/files/archive/nv_2_\(222\)_2015.pdf](http://n-visnik.oneu.edu.ua/files/archive/nv_2_(222)_2015.pdf).
7. Аюпов М. А. Политико-трансформационный процесс и его структура / М. А. Аюпов // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 4. – С. 272–287.
8. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка ; [упоряд. В. П. Горбатенка] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького ; Укр. асоц. політологів. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – Київ : Генеза, 2004. – 735 с.

9. Философский словарь / авт.-сост. С. Я. Подопригора, А. С. Подопригора. – Изд. 2-е, стер. – Ростов н/Д : Феникс, 2013. – 576 с.
10. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. А. Растоу // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
11. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон ; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.
12. Шмиттер Ф. Угрозы – дилеммы демократии / Ф. Шмиттер // Пределы власти. – 1994. – № 1. – С. 27–48.
13. Пухкал О. Г. Модернізація політичної системи України: державно-управлінський вимір [Електронний ресурс] / О. Г. Пухкал // Державне управління та місцеве самоврядування. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 3. – С. 41–50. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10pogduv.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10pogduv.pdf).
14. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации. Наброски и теории / В. Я. Гельман // Политические исследования. – 2001. – № 1. – С. 15–29.
15. Данилов А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации / А. Н. Данилов. – Минск : Харвест, 1998. – 432 с.
16. Тирских М. Г. Трансформация политических режимов: государственно-правовые аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тирских Максим Геннадьевич. – Челябинск, 2005. – 26 с.

Надійшла до редколегії 12.05.2016

ПАМПУРА М. В. СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ СОВРЕМЕННОГО ТРАНСФОРМАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

Раскрыты сущность и содержание понятия «трансформационный процесс». Рассмотрены основные признаки и особенности процесса политической трансформации, проанализировано его соотношение с другими формами политического процесса. Определена структура трансформационного процесса, охарактеризованы его основные составляющие.

Ключевые слова: трансформация, политический процесс, политическое развитие, модернизация, демократизация, транзит.

PAMPURA M. V. CONTENT AND FEATURES OF THE STRUCTURE OF THE MODERN TRANSFORMATIONAL PROCESS

The essence and content of the concept of «transformational process» have been revealed. The main features and characteristics of the process of political transformation have been considered; its correlation with other forms of political process has been analyzed. The structure of the transformational process has been determined; its main elements have been found out and characterized. It is noted that the basic content of the transformational process is qualitative and complex change in the structure and functioning of the political system of the society, the dynamics and effectiveness of which depends on the ability of political institutions and the main political representatives to respond to internal and external challenges. It has been established that the efficiency of transformation as a process that occurs on institutional, integral and behavioral levels is conditioned by the nature, direction and intensity of changes of the political system and the degree of combination and balance of institutional and socio-cultural transformations. It has been proved that the allocation of the main stages of the transformational process enables more accurate approach to the analysis of changes in political systems, define and analyze the basic mechanisms of the modern transformational processes.

Keywords: transformation, political process, political development, modernization, democratization, transit.